

Пламен Павлов

БЪЛГАРИЯ: КРАТКИ ХРОНИКИ

Книга II

България и българите през XV–XX в.

София, 2025

© Издателство „Изток-Запад“, 2025

Всички права на български език запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде възпроизвеждана или предавана под каквато и да е форма и по какъвто и да било начин без изричното съгласие на издателство „Изток-Запад“.

© Пламен Павлов, автор, 2025

© Румяна Дамянлиева, оформление на корицата, 2025

ISBN 978-619-01-1640-0 (мека подвързия)

ISBN 978-619-01-1641-7 (твърда подвързия)

ПЛАМЕН ПАВЛОВ

БЪЛГАРИЯ: КРАТКИ ХРОНИКИ

КНИГА II

България и българите през XV–XX в.

СЪДЪРЖАНИЕ

Историята като наука, литература, публицистика, емоция... (предговор)	9
В сянката на полумесеца	11
Бележити хайдушки войводи	11
Татко Новак – един забравен български герой	17
Чипровското въстание и неговите последици	21
Карпош – „кралят“ на въстаналите българи	25
Добруджа през XV–XVIII в.	29
Охридските архиепископи (патриарси) „на цяла България...“ през XV–XVIII в.	32
Приключенията на Саломея Регина Русецка и българското въстание през 1737 г.	38
Легендарният Стоян Индже	45
„Гръцката завера“ и българите	52
Забравената война от 1828–1829 г.	58
Присвоеното Нишко въстание (1841)	62
Македония през погледа на проф. Виктор Григорович	66
„Свобода или смърт!“	71
Георги Раковски – предвестникът на модерна България	71
Революционните кръжоци и пътят към свободата	84

Към личностните характеристики на Хаджи Димитър и Стефан Караджата	91
Кадрафил и последните дни на Хаджи Димитър	98
Поемата „Счастлива среща“ на Велико Попов, последовател на Раковски и приятел на Ботев	105
Обиколките на Левски	109
Петър Иванов и неговата пиеса „Апостоли за свободата“	115
Стратегията на Левски и Априлското въстание	119
Войводата поп Харитон и загадките около неговата смърт	123
Ботевите четници от Македония, Добруджа и други краища на българското Отечество	128
Стрелешката чета – непрочетена страница на Априлската епопея	134
„О, Шипка!“ – Опълчението и единството на нацията	137
Гоце Делчев и Сан-Стефанска България	145
Знакови имена на българската национална революция в Одринска Тракия	148
За кого пееха македонците?	155
„Помогни ми да тя възвися!“	161
Поп Пунчо – забравеният будител от село Мокреш	161
Свещецът Кирил Пейчинович и Божиите заповеди	165
„Помогни ми да тя възвися!“	168
Еленската „Даскалоливница“ и възрожденските процеси	175
Един град, един храм, едно училище и тяхната българска същност	182
„Този, който пръв ни повика в народен живот!“	187
Будителството и националната революция	192
Ботев, историческото познание и българската памет	200
Захарий Стоянов като историк, и не само... ..	211
Д-р Васил Берон и неговите „Археологически и исторически изследвания“	214
Мистерията на българските бесарабски гласове	217

Страници от модерната история на българите	222
Стефан Стамболов – тачен или обругаван, но недостижим	222
Македонските българи и Съединението на Източна Румелия с Княжество България	225
Доброволците в защита на Съединението и в Сръбско-българската война (1885–1886)	231
Бащите на Независимостта	234
Българите зад граница – истинският съюзник в Балканската война (1912–1913)	239
Полковник Владимир Серафимов – освободителят на Родопите	242
Каймак-Чалан и битката за паметта	245
Добруджанската епопея (1916)	257
Борис Дрангов – учителят на българското войнство	260
Ньойският диктат и забравеното Поморавие	264
Драмата „Девети юни“	268
Мирното освобождение на Южна Добруджа като военна операция	271
Д-р Петър Аладжов – комисарят по прехраната	275
Как можеше да загубим нашето Южно Черноморие?	278
Празник на измисленото „Народно въстание“ или на омразата?	282
„Дойде есента на 1946 година...“	285
„Майка България“ вместо паметник на чужда армия	289

ИСТОРИЯТА КАТО НАУКА, ЛИТЕРАТУРА, ПУБЛИЦИСТИКА, ЕМОЦИЯ... (ПРЕДГОВОР)

Връзката на читателя е втората книга на „България: кратки хроники“, посветена на вековете на османската власт, националното Възраждане и модерната история на българите. Да, на българите, а не само на България! Така е, защото миналото на нашите сънародници извън скромните предели на съвременната ни държава – от Македония, Източна Тракия, Беломорието, Поморавието, Бесарабия – е неразделна част от историята на нацията. Всъщност казаното се отнася и за настоящето, а и за бъдещето.

Включените в тази книга кратки хроники се опират на научните проучвания, но са адресирани както към специалистите и ценителите на историята, още повече към възможно най-широката публика. Предложените конкретни истории са посветени не само на познати, но и на редица слабо известни и полузабравени събития и личности. Така например новооткрити, най-малкото прочетени по нов начин исторически източници позволяват да преоткрием личностите на татко Новак, Георги Пеячевич и въстаническият „крал“ Карпош, забравените въстания от 1737 и 1841 г. и войните от XIX и XX в., да проследим съдбите на легендарните войводи Индже, Хаджи Димитър и поп Харитон, ролята на охридските архиепископи и будители като поп Пунчо и Кирил Пейчинович, на духовните водачи Неофит Бозвели и Иларион Макариополски, както и на емблематичните възрожденски даскали и титаните на националната революция Георги Раковски, Васил Левски, Христо Ботев, Гоце Делчев, апостолите на Старозагорското, Априлското и Илинденско-Преображенското въстание.

Може би най-разнолика е мозайката на модерната история на българите – и в собствената ни държава, и при нашите общности извън нейните предели. Разбира се, именно при представянето на събитията от този период са най-силни и публицистичните акценти в книгата. И няма как да е иначе, когато се сблъскваме не само със забрала и неразбиране, но и с безскрупулни

фалшификации на историята на македонските българи, с дълго продължителното табу върху големия глад в Бесарабия през 1946–1947 г., с недооценяването, а често и неразбирането на понесените от нашия народ и държава удари и жертви в резултат на геополитическите турбуленции, особено през драматичния XX век.

Както и в първата книга на „България: кратки хроники“, поместените статии са резултат от моята преди всичко извънакадемична активност, свързана с различни медии, особено с телевизионното предаване „Час по България“ на телевизия СКАТ, водено от мен от 2003 г. досега. Редица от тези материали в една или друга форма са представени в „класически“ (на хартия) и електронни вестници, списания, тематични сборници, сайтове: „Труд“, Информационна агенция и радио „Фокус“, „24 часа“, „Будител“, „Литернет“, „Литературен свят“, „Фрог нюз“, „Дебати“, „Фактор“, „Десант“, „Звънар“, както и в „Трибуна“ (Скопие), „Еврочикаго“ и други издания на нашите общности в чужбина. С риск да се повтора, отново ще отбележа – кратките хроники не са линеен разказ за историята на България и българите, а късчета от сложния и многолик свят на нашето минало.

Приятно четене!

Пламен Павлов

В сянката на полумесеца

Бележити хайдушки войводи

Във вековете на османската власт по българските земи основната форма за съпротива е едно оригинално балканско явление – хайдушкото движение, проявяващо се в различни мащаби и форми. Хайдутството има неизменно място в живота на българите до средата на XIX в., а макар и в по-ограничен и променен вид – до Освобождението (1878), като присъства и при другите поробени християни – гърци, сърби и др.

1. Български хайдути – гравюра на Феликс Каниц (1872)

2. Дядо Ильо Марков (1805–1898), наричан и „последният хайдутин“

Началото на хайдушкото движение се губи във времената на османското завоевание, а първите хайдути най-вероятно произлизат от средите на средновековната българска войска. Всъщност сходна е ситуацията и през следващите столетия предвид връзката на хайдутството с военизираните категории християнско население – т.нар. войнуци, дервентджии, мартолосои и др. Главната задача на хайдутите е закрилата на мирната рая от конкретно селище и район, откъдето са родом воеводата и неговите хора. Най-често поводът за излизане в планините е лично отмъщение за сторена несправедливост и поругана чест от страна на омразната държава, местни бейове, разбойници и т.н. Хайдутите са подкрепяни от обикновените българи, в някои случаи и от местните мюсюлмани. Нерядко наказват както представителите на турската власт, така и сътруднически с нея български чорбаджии. В крайна сметка именно хайдутството е основната форма за съпротива срещу чуждото потисничество от страна на българите и останалите балкански християнски народи.

Хайдутите са организирани в малки отряди (чети, дружини) начело с войвода, избран от самите тях, подпомаган от байрактар (знаменосец). Действат през пролетта, лятото и ранната есен (от Гергьовден до Димитровден), а зиме се укриват при свои близки или пък маскират отсъствието си с участие в дюлгерски (строителни) групи, заминаващи в други краища, търговия, гурбетчийство (наемане на работа извън родното място или в чужбина) и т.н. Главните огнища на хайдушкото движение са планинските райони, но нерядко такива има и в равнините, особено при доминиращите в миналото вековни гори и относително рядката населеност. Може да изглежда парадоксално, но има сведения за български хайдути дори в района на османската столица Цариград (Истанбул), както и за чети, които преминават от Влахия през Дунав.

В българските земи се прославят десетки хайдушки предводители, мнозина от които се превръщат в герои на народни песни и предания. Често се твърди, че първият известен хайдушки войвода е Радич, заловен през 1454 г. от самия султан Мехмед II Завоевател. Както отбелязва един съвременник, „цар Мехмед плени Радич, българския войвода в София“. Обстоятелството, че не някой друг, а завоевателят на Константинопол ръководи военните действия срещу загадъчния Радич говори само по себе си. Някои автори са склонни да свързват личността му със споменатия от френския ерудит Шарл Дюканж (XVII в.) далматински благородник Радик Сенкон, който е имал родствени връзки с българското болярство в Северна Македония, а през 1413 г. е на страната на султан Мехмед I в борбата му с неговия брат Муса. За подобна идентификация обаче трябва много по-солоидни доказателства, но едно е ясно – в случая не става дума за хайдушки предводител. През онази епоха воевода/войвода („предводител на войската“) е название, използвано за командващия войските на Второто българско царство (аналогично на византийското

„велик domestik“), за областни управители и дори за владетели (във Влахия, Молдова, Трансилвания и др.). С други думи, Радич е влиятелен български болярин в София и приемник на управителите на града и областта от времето на Второто българско царство. Акад. Васил Гюзелев свързва известието за воеводата Радич с информацията на византийските историци Михаил Дука и Лаоник Халкокондил, както и на кардинал Николай от Куза – съвременник, работил за сближение между католическата и православната църква в подкрепа на Византийската империя. Въпреки грандиозната си победа с превземането на Константинопол година по-късно султан Мехмед II Завоевател е принуден да организира военен поход срещу нахлулите от запад унгарци начело с Янош Хуняди, подкрепяни и от сръбския деспот Георги Бранкович. Според Николай от Куза османският владетел отвоюва София „от християните“, а по думите на Михаил Дука престоява известно време в града заедно със своите придворни. Явно по време на тези събития завоевателят на Константинопол води военни действия срещу загадъчния Радич – обстоятелство, красноречиво само по себе си. Така или иначе, примерът с Радич показва, макар и по косвен път, съществуването на определена връзка на хайдутството с традициите на средновековната българска войска и държавност. Сходна е и легендата за ловешкия болярин Станко Кусам, който управлява този град до 1474 г., ползвайки се с някаква автономия. Когато турците решават да сложат край на това, Станко с хората си потъва в дебрите на Балкана...

През XV–XVI в. в българските земи се подвизават голям брой чети и войводи, въпреки че в османските документи в много случаи конкретни имена не се споменават. Още през XV в. се говори за разбойническите гнезда в Ихтиманско и Пазарджишко, особено при прохода Траянови врата, за харамии в Битолско, Костурско, Кюстендилско, Софийско, Нишко, Видинско, в Родопите, Странджа и Стара планина и т.н. Нееднократно се отбелязват случаи, в които хайдути наказват самозабравили се местни чиновници, спахии, кадии... Информацията, съхранена в хиляди документи и наблюденията на чужди пътешественици, показва, че българите продължават да бъдат горд и непокорен народ, готов за отпор срещу чуждата власт и нейните беззакония.

В османските документи многократно се говори за известни в своето време войводи, създаващи грижи на властта в продължение на години и десетилетия. През 1564 г. петима селяни от Прилепско, между които и двама свещеници, бунтуват местните българи. На първо място е споменат *Димитър Стале* от с. Сатока. През 1575 г. войнуци (категория християнско население с военни задължения) от Панагюрище, водени от *Райко Драгомела*, *Недко Досен* и *Неделко Нико*, бягат от службата си в обоза на османската армия, като формират хайдушка чета. В края на XVI в. *Толе* войвода в Битолско извършва смели нападения над турците в голяма част от Македония с

чета от осемдесет души. По същото време е прочут и *Бабà Новак* в Тимошко, прославил се по-късно със своите действия под знамената на влашкия владетел Михаил Храбри (вж. повече за него в следващата глава на тази книга).

Един от известните хайдушки предводители е *Вълко Кьосеоглу*, който през 1615 г. броди из Софийско. Малко по-късно в Битолско е прочут *Петре Дундар*, който води дружина от около петдесет души. Заловен, той е осъден на смърт, тъй като „вършел бунт по земята“. Негов ученик в средата на XVII в. е *Лошан войвода*, който за известно време е началник на мартолосите (отново категория християнско население, сходна с войнуци, дервентджии и др., но с полицейски функции) в Негушко (Южна Македония, днес в Гърция). Той не се отказва от харамийството, поради което е хвърлен в затвора в Солун.

Около 1661 г. в Битолско, Леринско и Костурско шета дружината (истинска малка армия!) на войводата *Байо*, който води 500 хайдути и разполага даже с артилерия! Байо наказва насилниците на раята, контролира данъците, явява се някаква паралелна власт – така ни го е описал очевидецът Евлия Челеби. Прочути войводи от онова време са *Карпош* от Доспат планина и *Страхил* от с. Ветрен, Пазарджишко, оглавили въстанието в края на XVII в. На Карпош е посветена една от главите в настоящата втора книга на „България: кратки хроники“, в която има препратки и към т.нар. Второ Търновско и Чипровското въстание през онези години – времето от 1686 до 1689 г.

Известното от предания и песни т.нар. Марино въстание в Търново (1700) най-вероятно е мащабна хайдушка акция, а за нейни инициатори са сочени *Стоян* войвода и неговата майка, вдовицата *Мара*. Поради предателство събраните в манастира „Св. апостоли Петър и Павел“ при Ляковец бунтовници потеглят към Балкана, увеличавайки околните дервентджийски села. И наистина в османски документи от същото време се говори за засилена хайдушка активност в района на Търново (1699).

Хайдушкото движение има своите прояви и бележити имена и през XVIII – първата половина на XIX в. В края на XVII – началото на XVIII в. се изявяват войводите *Куртули*, *Милко* и *Чокан* във Видинско (1698, 1705), *Каракаш Йован* в Леринско, *Балчо* в Кюстендил и Поморавието (1707), *Папазоглу* във Врачанско (1714) и др. Към втората половина на XVIII в. и началото на XIX в. се отнася друг легендарен българин – *Вълчан войвода*. Името му се свързва с различни, понякога фантастични предания – събираното и укривано от него злато, което да послужи за освобождението на България, буди въображението на поколения търсачи на съкровища! Редом с него почти винаги се споменава и *поп Мартин*... На свой ред *Делю войвода* от Беловидово (дн. Златоград), бранил християните в Родопите (втората половина на XVIII в.), е обезсмъртен в българска песен, придобила световна известност като послание на човечеството в далечния Космос...

„Златния“ („Алтанлъ“) Стоян от Котел, Стоян Индже, Кара Кольо, Генчо войвода, Чакър войвода (закрилник на Рилския манастир), Димитър Калъчлията, Бойчо/Бойчин войвода, „стоте войводи“ от размирния Сливен и т.н. – всеки български край пази спомен за смели и сурови хора, опълчили се срещу тиранията и безправията. Въпреки изbledняването на ликовете им в националната памет, те си остават сред най-ярките представители на българския народ във вековете на чуждото владичество. Впрочем има достатъчно потвърждения, че хайдушките войводи поне в някаква степен са имали ясно съзнание за своята мисия, за отговорността си пред поробения народ. Не някой друг, а войводата *Панайот Хитов* е записал думите на един стар хайдутин (от поколението преди самия него) – тези думи отразяват традиционни възгледи, следвани в продължение на векове:

Ние сме пратени от Бога да вардиме сиромасите и да наказваме злочинците; а ако е така, то трябва да бъдем честни, правдолюбиви и чистосърдечни. Българският народ няма ни царство, ни покровители, ни защитници. Той трябва да се надее на Бога, на нас и на своята юнашка снага: а ако е така, то хайдутинът трябва да варди честта му, да варди нещастните и вдовиците и да утешава беззащитните...

Благодарение на поетичния гений на Христо Ботев, първото име на хайдушки войвода, което изпъква в съзнанието на поколения българи, е „Чавдар“:

*Кой не знай Чавдар войвода,
кой не е слушал за него...*

Народните песни за чутовния герой се пеят из цялото българско землище. Такъв е изводът от записаните текстове и варианти през XIX в. Същевременно от османски документи и други свидетелства се разбира, че става дума за повече от една личност с това име. Най-ранното споменаване е в едно решение на съда в Битоля от март 1638 г., с което се осъжда на смърт заловеният „разбойник и хайдутин *Константин, наречен Чавдар войвода*“. Според разпитаните свидетели той е „крадец и харамия, облечен с ямурлук от червена чоха“, а на главата си носел сергуч (шапка с пера). Осемдесет години по-късно (1705) отново в Битолско се подвизава друг *Чавдар* от нахията Хрупище, като заедно с него се говори и за „разбойниците“ *Синан, Божко, Коста, Шарко и Абедхин*, всеки от които е водел своя дружина от по 25–30 души. Ако се съди по имената, някои от тях са българи мюсюлмани или турци, недоволни от властта по едни или други причини. Отбелязва се също, че тези дружини са много подвижни, често се местят от един край в друг, а освен това имат помощници и укриватели по села и градове.

През 1721 г. се появява трети Чавдар, наречен този път „Чавдархан“, който с дружина „от около 20–30 души хайдути и разбойници са се събрали и тръгнали да бродят с байрак из Софийската каза и някои други места, а по-късно се пръснали и скрили на различни места“... Един от заловените хайдути разказва пред властите за нападенията на дружината в Софийско, в Карлово (където убиват местен спахия) и в някакво село край Стара Загора. Според същия документ „нашият байрактар е неверникът на име Чавдархан, сега той се намира между държавните овчари“... в Пловдивско. Пленникът дава и важна информация за състава на дружината, в която има и турци, Чавдар е наречен с името *Стойко*.

Според някои изследователи е възможно името „Чавдар“ да е станало синоним, нарицателно име за хайдушки войвода. Както пише проф. Тодор Моллов: „по тези причини е особено наложително най-сетне да се промени изследователската оптика и да се приеме очевидното – името Чавдар е по-старо от исторически фиксирани личности от периода на турското робство, то е термин на фолклорната култура. [...] Тъкмо песните с персонаж „Чавдар“ превръщат това име в символичен антропонимен код“...

В преданията, издирвани от нашите възрожденци, включително от Георги Раковски, Любен Каравелов и Петко Рачев Славейков, се мяркат имената на още вехти войводи: *Цеко*, *Вълчан*, *Стоян*, капитан *Пройчо* и много други. Константин Миладинов през 1856 г. се среща с осемдесетгодишната *Сирма войвода*, водила на младини своя чета. Тя е едно от имената на увековечените в народната памет жени (*Еленка*, *Румяна*, *Тодорка* и др.), които са предвождали хайдушки чети.

Хайдушкото движение е самобитна военна, политическа и психологическа школа, подготвила поколения българи за съпротива и въстания, за участие в чуждите християнски армии, воюващи с поробителя. Ето как е запечатана хайдушката традиция в спомените на Панайот Хитов, един от легендарните „вехти войводи“, пренесли натрупания опит в организираното националноосвободително движение: „До 1800 г. у нашите места по Стара планина, Средна гора, Доспатската планина (Родопите) и другаде непременно (непрекъснато) са ходели през лятно време не по-малко от 100 хайдушки чети... Имало най-малко от хиляда до две хиляди въоръжени българи, които, накъсани на чети, са ходели по турската държава да мъстят.“

Хайдушкото движение, в което се вплитат бунтарство, авантюризм, честолюбие и патриотизъм, създава силни характери, ярки, понякога митични фигури, които на свой ред оказват влияние върху стотици и хиляди българи. Наред с всичко останало, примерът на славните войводи поддържа жив духа на сводолубието сред българите. Както е забелязал английският пътешественик Уилям Хънтър (краят на XVIII в.): „Макар и често потиска-

ни към покорност, вродената любов към свободата още живее у българите. [...] Българският народ страстно желае възмездие и копнее горещо за освобождение и ако дойде подходящ момент, неочакваният пламък на гневната ярост ще въдушеви сърцата.“

Библиография

- Биялски, Ц.** Истории за вехти войводи. София, 2017.
- Богданов, Ив.** Хайдути. Исторически очерк. София, 1967.
- Грозданова, Ел., Ст. Андреев.** Нови данни за хайдутството в българските земи през XVI век. – Военноисторически сборник, 5, 1987, 63–71.
- Дойнов, Д.** Българските хайдути. София, 1958.
- Ковачев, Н.** Нашето хайдушко движение. Велико Търново, 1995.
- Кой кой е** сред българите XV–XIX в. София, 2000.
- Матковски, Ал.** Турски извори за ајдутството и арамиството во Македонија (1620–1650), т. I–II. Скопје, 1961.
- Моллов, Т.** Чавдар войвода между фолклора и историята (До и след Петко Р. Славейков). // Литернет, 2004, 4: <https://liternet.bg/publish/tmollov/chavdar.htm>
- Павлов, Пл.** Средновековният Средец (София). София, 2025.
- Павлов, Пл., Ив. Първанов.** Българските хайдути. Варна, 2023.
- Първанов, Ив.** Хайдути. Български войводи до края на XIX век. София, 2020.
- Раковски, Г. С.** Съчинения, т. III (Историография). Под ред. на В. Трайков, София, 1984.
- Хайтов, Н.** Хайдути. София, 2013.
- Хитов, П.** Някои стари български войводи. София, 1918.
- Цветкова, Б.** Хайдутството в българските земи 15–18 век, т. I. София, 1971.

Татко Новак – един забравен български герой

Баба̀ (татко) Новак е сред най-ярките личности в българската и балканската история през втората половина на XVI в. Знаменитият преди векове българин, наричан в Сърбия „Старина Новак“, днес е представян „като един от най-известните сръбски хайдути“... Нещо повече, славен е от сърби и румънци като „борец на двата народа“ срещу османската власт. В големия румънски град Клуж – Напока е издигнат паметник в негова чест, а в Букурещ булевард носи името му. Това е напълно оправдано предвид значимите заслуги на Баба̀ Новак за дунавското княжество Влахия. Сръбските основания за присвояване на неговата личност обаче се опират единствено върху съвременните държавни граници, което не отговаря на етнокултурните реалности във времето на самия Новак. Друг проблем е, че в българските книги и учебници името на Баба̀ Новак най-често е отбелязано просто като фактологична подробност...

Паметникът на Баба Новак в Клуж, автор Вирджил Фулиця

Новак е роден е към 1530 г. в дунавското село Пореч (днес Долни Милановац, Сърбия) – на земя, която е в границите на средновековна България в продължение на столетия и е населена с българи. Твърди се, че баща му, чието име остава непознато, търгува с кожи във Влашко и Унгария. Силен интерес буди казаното от сръбския историк Йован Раич (1726–1801), самият от българско потекло: „Баба Новак родом се показваше от древните български крале, най-близко от Стратимир и Шишман“... В своето солидно изследване „Домът на Шишман“ (2021) Петър Николов-Зиков с основание допуска, че Раич се опира на семейно предание от Видин, откъдето е родом и бащата на сръбския историк. Според други автори, родството може да е по линия на Фружин, синът на цар Иван Шишман. Косвен аргумент е и самото прозвище „Дебели“, прибавяно понякога към името на Новак – буквален превод на куманското име „Шишман“. Според унгарския хронист Ищван Самошкьози на младини Новак е принуден да приеме исляма и е назначен за субашия

(полицейски началник) в родния си край. Възможно е обаче видният българин по-скоро да произлиза от средите на т.нар. войнуци и спахиите християни, наследници на средновековното болярство. Съответно по тази линия да е в някакво (близко, далечно или мнимо?) родство с династичния род на Шишмановци.

Новак скъсва с турска служба и става хайдутин, но е заловен, хвърлен в тъмница и подложен на мъчения, като са избити всичките му зъби... Според цитирания унгарски хронист българинът успява да избяга, прехвърля се във Влахия и постъпва на военна служба при тогавашния ѝ владетел Михаил Храбри (Витязул) (1593–1601). Нещо повече, назначен е за „капитан на хайдутите“... – за да му бъде гласувано такова доверие, явно още тогава Новак е известна личност. По същото време той е на около или повече от шейсет години. Така или иначе, в онази епоха Влахия е наследник на погиналото Българско царство, владетелите ѝ говорят, пишат и издават документи на български – тема, на която в последно време обърна сериозно внимание проф. Николай Овчаров в книгата си за Влад Цепеш Дракула.

През март 1595 г., в хода на бушуващата война с Османската империя, Михаил Храбри навлиза на юг от Дунав. Със своите хайдути Баба Новак е в авангарда на влашките сили, а към него се присъединяват още българи. С две хиляди хайдути българският командир достига Балкана и извършва набег към София! Според османския хронист Мустафа Селаники през юни непокорните гяури са пред Никопол, след което продължават по десния дунавски бряг, като превземат и опожаряват Тутракан, нападат Разград, достигат до Варна... През лятото великият везир Синан паша, водейки големи сили, изтласква Баба Новак на север от Дунав. Турците изграждат понтонен мост при Русе и нахлуват във Влашко. На 13 август 1595 г. се разразява битката при с. Калугерени, между Гюргево и Букурещ, в която власи и българи спират противника. С пристигналата помощ от страна на трансилванския княз Сигизмунд Батори и подкрепления от Молдова турските сили са отблъснати. В хода на боевете хайдутите на Новак нанасят тежки загуби на отстъпващите турски войски.

Впечатлен от способностите на Баба Новак, княз Михаил издига храбрия българин като един от своите най-видни военачалници. През следващата 1596 г. с отряд от 1500 души Новак опожарява Плевен, след което превзема Враца и Берковица. Очаква се самият султан да потегли към София, където с армията си е бейлербейт на Румелия Хасан паша. Влашкият княз решава да нанесе превантивен удар – в свое писмо Михаил Храбри съобщава, че е изпратил „самия Баба Новак [...] и той със своите хайдути причака Хасан паша, устреми се срещу него, разби го и го обърна в бягство, посичайки на парчета мнозина от хората му, отне им много камили, коне и оръжие... След

това се върна с плячката във Влашко, докато Хасан паша с мъка понасяше този срам, който Бабà Новак му беше причинил.“ Във връзка с тези действия се стига до опит за въстание на българите в Софийско и Поморавието. За него се съобщава единствено в пътеписа на немца Фридрих Зайтел (1596), според когото по пътя между Ниш и София лежали камари от трупове. При вратите на Ниш и по протежение на пътя имало набити на кол стотици отрязани глави „на християни, бедни български селяни [...], разбунтували срещу турския султан“... Избухналото две години по-късно Първо Търновско въстание (1598) също е в пряка връзка с действията на Михаил Храбри и Бабà Новак. Българският болярин Теодор Балина от Никопол, водач на въстанието, на свой ред е свързан с царската династия на Шишмановци. По време на самото въстание, за което не знаем много, през септември 1598 г. Михаил Храбри напада Видин. Друга част от армията му действа срещу Никопол, трета – при Кладово. Големите крепости устояват, но Флорентин, Оряхово, Плевен, Враца и др. са превзети, а предните части достигат Стара планина. Острие на атаката отново са свободните хайдути на Бабà Новак. На 5 ноември влашките войски се оттеглят, а с тях и отрядът на Новак, заедно с когото във Влашко се преселват хиляди българи, участвали във вече потушеното Първо търновско въстание.

През 1599–1600 г. Бабà Новак, представян от тогавашните унгарски и австрийски автори като „генерал“ на Михаил Храбри, участва активно в действията на влашкия княз в Трансилвания и Молдова. Макар и за кратко, Михаил завзема двете държавици – действие, което в румънската историография е представяно като „първото обединение на румънците“ в тяхната история. Унгарските първенци в Трансилвания, заклеті противници на Михаил Храбри, успяват с измама да пленят Бабà Новак. Смелият българин е отведен в Клуж, осъден на смърт и на 5 февруари 1601 г. е екзекутиран по особено мъчителен начин. В съхранените документи се разказва: „Тъкмо на този ден, около 10 часа, бяха окачени на греда Бабà Новак, най-славният войник на Михаил Храбри, заедно с неговия свещеник, и изгорени на площада. Отначало ги драха живи, след това така одрани ги вързаха на гредата и ги пекоха още живи с лица, обърнати към огъня. От време на време ги заливаха с вода, за да траят мъките им по-дълго. Това продължи около час и половина.“ При тази садистична вакханалия двамата умират, но не са погребани – набити на кол извън града, телата им са оставени „да бъдат изкълвани от гарваните“...

Ярката личност на Бабà Новак оставя трайни следи в съзнанието на нашите предци и в съседно Влашко, където живее многобройно българско население. Продължавайки делото на Новак, неговият брат Радивой, синът му Груйо и други родственици заемат различни командни постове във влашката войска през XVII в. За съжаление, не знаем какви са били планове на

прочутия „капитан“ и „генерал“, но те надали са се ограничавали само с върна служба към влашкия княз в името на християнската вяра. Дали обстоятелството, че е имал при себе си приближен свещеник, не намеква за самочувствие му на благородник, а защо не и на бъдещ владетел? В песни и предания „татко“ Новак е сравняван с Крали Марко! И надали може да има по-висока оценка за личността и делата му от онази, дадена му от нашите предци.

Библиография

Николов – Зиков, П. Домът на Шишман. София, 2021.

Овчаров, Н. Дракула: българската версия. София, 2020.

Райч, Й. История на всички славянски народи и най-паче на българи, хорвати и серби (Откъси). София, 1993.

Старина Новак и негово доба (Зборник радова). Београд, 1988.

Georgescu, I. Baba Novac, legenda și realitate istorică. București, 1980.

Velichi, C. Mihai Viteazul și lumea balcanică. – Revista Arhivelor, 1975, nr. 2.

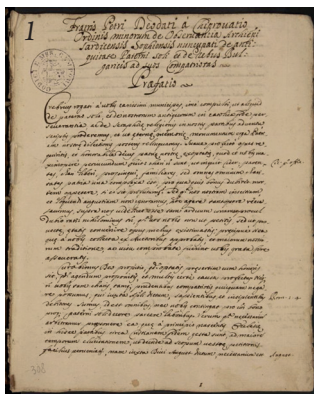
Чипровското въстание и неговите последици

Всяка година през септември в Чипровци тържествено се отбелязва годишнината от въстанието, с което българите от красивия и цветущ някога градец през 1688 г. се вдигат за освобождението на „великото царство България“. В онази епоха в преобладаващата си част те са католици, а преките им потомци от няколко века живеят в историко-географската област Банат – тогава в Хабсбургската (Австрийската) империя, днес на територията на Румъния и Сърбия. Паметта за въстанието е важна както за банатските българи, така и за цялата ни нация. Макар и накратко ще припомним известното, но ще се опитаме да покажем и онова, което остава малко познато за драматичните събития през лятото и есента на 1688 г.

Кипровец (Чипровци) възниква като рударско селище по време на Второто българско царство. Получените от българските царе привилегии са запазени от османската власт, която има сериозни приходи от града и неговото стопанство. През XVI–XVII в. градът е средище на рудодобив и качествен занаятчийска продукция, вкл. обработката на злато и сребро. Прочутите „чипровски чаши“, кръстове, кутии за дарения и т.н. се търсят в земите на Османската империя, Влахия, Унгария, Венеция... В творбите на чипровските златари, които имат сложна естетическа природа, се чувства влиянието на италианския Ренесанс. В китния градец се оформя местен елит: фамилиите Парчевичи, Княжевичи, Пеячевичи, Соимировичи и др. Със сигурност фе-

новете на Османската империя ще припишат това благосъстояние на „грижите“ на уж либералната към християните държава... Напротив, въпреки сигурните приходи от „бизнеса“ на българите, властите брутално нарушават дадените им права, събират българчета като „кръвен данък“, да не говорим за ширещата се корупция... През 1635 г. епископ Илия Маринов отбелязва: „Турците са станали нетърпими. Ако не им се дадат пари и подаръци, разбиват вратите на черквите и грабят... Такова нещо не е ставало откакто турчинът е завзел България.“

Идеята за освобождение е жива благодарение на духовните и интелектуални водачи, сред които се открояват Петър Богдан (1601–1674) и неговият по-млад събрат Петър Парчевич (1612–1674). Високо образовани, патриоти в пълния смисъл на думата, те подготвят духовете за бъдещото освобождение. Съдбата отрежда Парчевич, назначен за католически архиепископ за Източна България, да прекара живота си най-вече в емиграция. Дипломатическата му дейност в името на българската кауза обаче е изумителна! Софийският католически архиепископ Петър Богдан, чието седалище е Чипровци, надали се нуждае от представяне – наред със своята просветителска дейност той е автор на първата история на България (1668), почти столетие преди Паисий Хилендарски. През 1979 г. част от нея беше открита във Ватиканската библиотека от проф. Божидар Димитров, а пълно копие на ръкописа – от проф. Лилия Илиева в библиотеката на Университета в Модена през 2017 г.

1. Страница от ръкописа на историята на Петър Богдан

2. Гербът на България в ръкописа на Петър Богдан

3. Гербът на фамилията Печевичи

Чипровското въстание е резултат от т.нар. Голяма турска война (1683–1699), в хода на която Османската империя е изтласкана от Централна Европа. Създадена е Священна лига, в която влизат Австрия, Жеч Посполита

(Полско-Литовското кралство), Венеция и Малта, а впоследствие се присъединява и Московското царство. Разгромът на огромната турска армия пред стените на Виена през 1683 г. от християнските сили, водени от полския крал Ян Собйески, има силен отзвук на Балканите, вкл. в българските земи. Вследствие на претърпяната военна катастрофа Османската империя е обхваната от нестабилност, а австрийските войски навлизат в балканските ѝ владения. Българите в Чипровци и близките селища Копиловци, Клисурса и Железна се готвят за решителни действия. Те влизат във връзка с австрийското командване, в чиято подкрепа се включват четите на Георги Пеячевич и Богдан Маринов. Заедно с австрийци и сърби българските военни формирования участват в превземането на Оршова, а после и на Белград (6 септември 1688 г.).

През август 1688 г. архиепископ Стефан Кнежевич, наследникът на Петър Богдан, изпраща послание до Леополд I (1658–1705). Императорът е отправил апел за въстание към българи, сърби и всички поробени християни, така че е време за действие. По посока на Чипровци потегля корпус от шест полка, командван от генерал фон Хайтерсхайм, а дружините на Георги Пеячевич и Богдан Маринов пристигат в града. Въстанието обхваща както католическите селища, така и православните в обширен район – Берковско, Пиротско, Ломско, Видинско. Водеща сила са четите на Георги Пеячевич, Богдан Маринов, Лука Андренин, Иван и Михаил Станиславови. Братята са от Никопол и са родственици на епископ Филип Станиславов, издателят на прочутата книга „Абагар“ (1651). Според някои оценки в действията участват около 20 хиляди въоръжени българи. Създаден е укрепен лагер в местността Жеравица, а Георги Пеячевич залага на настъпателните действия. Превзета е Кутловица (дн. Монтана), заедно с австрийците българите разбиват войските на Имре Тьокьоли, претендент за унгарската корона и съюзник на турците. За нещастие скоро въстаналите българи остават сами. Причината са колебанията на австрийските генерали, както и политиката на Франция – именно през 1688 г. кралят слънце Луи XIV напада Хабсбургската империя, действайки в подкрепа на османците...

След изтеглянето на австрийците въстаническата войска е разбита в резултат на тежки боеве. Пада лагерът при Жеравица, а след около месец е превзет и Чипровци. Цветущият градец е превърнат в пепелище. Репресиите засягат и онези граждани, които във времето на въстанието са извън Чипровци (търговци, занаятчии и т.н.) – великият везир Мустафа Кюпрюлю издава заповед „където бъде срещнат чипровчанин, да бъде убиван или отвлечан в робство“... И все пак немалка част от населението намира спасение на север от Дунав. Със своите шестстотин бойци войводата Георги Пеячевич охранява група от около две хиляди бежанци, други три хиляди, водени от Стефан Кнежевич, са под защитата на чета от Копиловци. Някои чипров-

ски семейства, потомци на българи от Македония, търсят спасение в земите на днешна Албания. Жители на Чипровци и въстаналия район се преселват в близкото село Белимел, във Враца и Видин, в Ковачица, Дългошевци и Медковец (Ломско), Топли дол (Пиротско), Мало Малово (Софийско), Малка Желязна (Тетевенско), при българите католици в Пловдивско, чак до Златарица, Елена и Котел... Те пренасят своите умения в рудодобива, железарството, килимарството и други занаяти в своите нови местообитания.

От гледна точка на вътрешната и особено на външната политика Чипровското въстание съвсем не е изолирана акция на местните водачи. Напротив, още при Оршова, където действат чипровските чети, се споменава за участието и на българи от Тракия и Македония. Познатото от несигурни, късни известия т.нар. Второ Търновско въстание, датирано обикновено през 1686 г., най-вероятно съвпада по време със ставащото в Северозапада – за това свидетелстват репресиите на турските власти в Търново и Арбанаси, в Провадийско и Разградско. Напълно възможно е да съществува връзка и с въстанието в Македония, начело на което застава родопският хайдушки войвода Карпош, за когото разказваме в тази книга. При новото настъпление на австрийците през 1689 г. Карпош превзема Крива Паланка и Куманово, а в обсега на бунта влизат и земите в Пиротско и Нишко. Заедно с Карпош (обявяван днес за герой от историята на „македонския“ народ!) действа войводата Страхил от Ветрен, Пазарджишко. Страхил се присъединява към превзелите Ниш австрийци. Интригуващо е, че по същото време там е и Георги Пеячевич със своите бойци – очевидно за чипровския предводител борбата изобщо не е приключила! Няма как Пеячевич да не се е срещал със Страхил, а навярно и с други български водачи – за съжаление, такива известия не са запазени и в това се крие може би най-голяма загадка... Да се надяваме, че някой ден тя да бъде изяснена. Австрийската армия отново се оттегля (есента на 1689 г.), а Карпош и Страхил загиват.

Чипровското въстание и сходните с него бунтовнически действия на редица други места по нашите земи през 1688–1689 г. недвусмислено показват, че тогавашните българските водачи ценят свободата и достойнството повече от материалните блага. Както е завещал Петър Богдан, „защитата на честта, още повече тази на Родината надминава всичко, защото животът и честта са равнопоставени“...

Библиография

- Димитров, Б.** Петър Богдан Бакшев – български политик и историк от XVII в. София, 1985.
- Дякова, В.** Кипровец, любезната ми родина. Чипровци, 1990.